

Fiktív és valóságos társadalmi terek a *Nyugat* kritikusanak és írójának életében

Schöpflin Aladár: *A város* (1908)

Tanulmányom célja, hogy bemutassam azt a nemegyszer ellentmondásos viszonyt, ami a nyugatosok első nemzedékének tagjai közül néhányat a fővároshoz, azaz Budapesthez fűzte. Több-kevesebb forduló után¹ mindannyian itt, a *metropoliszban*² találták meg működésük terepét, a fővárosban szerkesztett *Nyugat* biztosította számukra azt a kohéziós magot, ami nélkül nincs *modern* irodalom. A (*nagy*)várost tekintem annak az egyszerre valóságos és fiktív térnek, amely a századelőt átalakította.

A középpontba Schöpflin Aladár munkáit és működését állítom. Schöpflin Aladárról köztudott – vagy hogy az ő egyik kedves szavát használjam: jellemzetes rá –, hogy nem volt elméleti ember, elmélyült filozófiai műveltséggel nem rendelkezett. Mint kritikus sem állított fel soha olyasféle normát irodalmi művel szemben, mint az őt – és a nyugatosok egy részét – tanító Gyulai Pál. Mindig az elé kerülő műből indult ki, az immanens kritikát művelte, az írók álmát, a művet mindig a belőle kiolvasható törekvéshez mérte. Az immanens elemzés fogyatékosága az – mint erre a Schöpflint tisztelő Komlós Aladár is rávilágított, de nem Schöpflinre értve észrevételét –, hogy nem tud különbséget tenni, mert nem él az összehasonlítás lehetőségével és kötelezettségével. „A műkritika éppen az értékelés tényével különbözik minden más szellemi tevékenységtől, ez teszi kritikává. Míg a megértést nem koronáztuk meg az értékeléssel, csak félmun-

¹ Utalok pl. Babits Mihály földrajzi értelemben rendkívüli is távoli fogarasi éveire – lásd BÍSZTRAY 1956; 300–310, 431–446 –, amelyek lélektani értelemben is, de a visszaemlékezők szerint topográfiai szempontból is rendkívüli pontossággal köszönnek vissza *A gólyakalifú* (1912), a *Kártyavár* (1913) és a *Halálfiái* (1927) oldalain.

² Méretét tekintve Budapest nem volt metropolisz, sőt, a szó eredeti, görög értelmében 'anyaváros' sem, de kétségkívül sok tekintetben fejlődött *egyetlenné* a magyar városok között.

kát végeztünk.” Schöpflin Aladár a századelőn arra lett figyelmes, hogy észrevehető, sőt, szembeötlő mértékben jelentkeznek az írók olyan művekkel, amelyekben a változások és a városi lét szerkezete és konfliktusai adják a legfőbb témát. Így született meg benne az őrá olyan jellemző szociológus kritikai szemlélet, amely a társadalom változásaira teszi a hangsúlyt, s ekként képes egyfajta irodalomtörténeti változásvonalat kirajzolni. Ennek a szemléletmódnak központi írása *A város* című esszé, mely ennek az életben és irodalmi olvasmányokból szerzett tapasztalatsornak egy olyan pontján született, amikor Schöpflin már kész volt az általánosításra. És szimbolikus a jelentősége a tekintetben is, hogy ezzel a szociológiai-társadalomtörténeti és lélektani szempontú esszével lépett színpadra a *Nyugatban* is (SCHÖPFLIN 1908; 353–361). Ugyanebben az évben jelent meg Porzó, azaz Ágai Adolf könyve a régi városról, felmérve a pillanatot, hogy valami éppen elvész és helyette valami új minőség jön létre. „Kezdődik ez az én utazásom fakó szekéren – végződik piros bársony zsöllyékkal bútorozott gyorsvonati szakaszban” – indul a munka. Ez a könyv az *Utazás Pestről – Budapestre 1843–1907* címet kapta, s a városhoz való familiaritás átalakulásáról, csökkenéséről szól (ÁGAI 1908).

Schöpflin Aladár útja a fővárosba két lépcsőn át történt. A felvidéki Manigán született, kilencesztendő, amikor a család apja betegsége és állásvesztése miatt az egykori országgyűlési városba, Pozsonyba költözik, ott tanul az evangélikus líceumban, majd éveket az ugyancsak felekezeti teológián, 1894-ben, egyetemre viszont már Pestre jön. A mindössze alig ezer főt számláló, felvidéki, Nagyszombathoz közeli Manigáról érkező Schöpflin család számára komoly *léptékváltást* jelentett, amikor beköltöztek az egykori fővárosba. Schöpflin Aladár saját életpályája végigjárta a fokozatokat. Schöpflin Aladár apja a Zichy uradalomban dolgozott ispánként. „Szép nagy falu volt szülőhelyem, csupa cserépfödelű házzal, jómódú nép lakta, csupa szlovákok.” Első pajtásai „almaképző gyerekek” voltak, akikkel „a mezőkön hancúroztunk, sokszor földhöz vágunk birkózás közben, mert bizony vékonypénzű legényke voltam, s a társadalmi vagy osztálykülönbségekről akkor még nem volt fogalmunk, se nekik, se nekem. [...] A ház, amelyben laktunk, emeletes épület volt, az emelet a grófok számára volt berendezve, ha egy évben egyszer-kétszer odajöttek vadászni. A földszinten volt a mi szép nagy lakásunk” (SCHÖPFLIN 1935; 4–5). Apja betegségével 1880-ban beköltöztek Pozsonyba, az egykori fővárosba, amelyről tudjuk – ma is látjuk –, korabeli fogalmakkal is inkább *kisváros* volt.³ De léptékváltást jelentett és gyökeresen más életformát

6 ³ Az 1900. évi népszámlálás szerint Pozsonynak 61 537 polgári lakosa volt.

a korábbihoz képest, még akkor is, ha az akkori város peremén, a falakkal körülvevő óvárostól távol laktak. Egyetemre került a fővárosba, miután az evangélikus teológia mellett már a *Nyugatmagyarországi Híradó* megbecsült gyakornoka volt, rendszeresen írt irodalom- és színházkritikát, tárcát, és szociológiai riportot. „Pozsony egy más világ volt, tele csodákkal és bonyodalmakkal” – emlékszik Schöpflin Aladár, hozzászól, pozsonyinak tartja magát, a város „szellemi szülővárosa” (SCHÖPFLIN). A vidékről a városba kerülés – noha a család ezt akkor kényszerként élte meg – a társadalmi modernizáció egy lépcsőjének megugrását is jelentette. „Roppant szégyelltem falusi voltomat, érzékeny és képzelődő gyerek voltam, azt hittem, mindenki lenéz és kinevet. Ostobának és ügyetlennek éreztem magam a városi gyerekek közt, nem tudtam velük igazán összebarátkozni.” Évtizedek múltán, hetvenesztendősen is kiemelendőnek tartotta Schöpflin – noha az idézetben a szűken vett családi viszonyokra utal – a várossal való megismerkedését: „Életem első szakát [...] szerény jómódban, egyszerű falusi bőségben töltöttem, de aztán szüleim elszegényedtek és így kerülünk Pozsonyba. [...] Ez a tisztességes szegénység aztán végig kísért életemen és többé kevésbé ez alakította jellememet is. Ettől került belém az a fogyatékosági érzés, amely aztán nem hagyott el és megbénította fejlődésemet. Ettől lettem fiatal koromban félénk, félszeg, az emberek között nehezen tájékozódó, az élet gyakorlati dolgaiban járatlan, önmagammal elégedetlen. Ezért fordult mindig rokonszenvem a szegények, az elnyomottak, meghajszoltak felé. Nem maradt el tőlem ez a hű kísérem máig sem, amikor már teljes önérettel állhatok meg az emberek, bárki előtt. [...] Anyámnak az lett a legfontosabb, hogy jómódban élő rokonaink meg ne tudjanak semmit, mert gazdag előtt a szegény hiába ártatlan, mindig bűnösnek látszik. A pozsonyiak fölfogása akkoriban ilyen volt. Édesanyámban annyira fejlődött a gőg, hogy többet nem is láttuk mosolyogni. [...] Pozsonyban a lakásunk tele lett kosztos diákkal, Ida húgom [valójában nővére – Sz. Á.] varrt, anyám a kaszárnya lakóira foltozott [...], egyetlen céljuk, hogy a fiúk [önmaga mellett Géza öccsére utal] tanuljanak és úriemberek legyenek.”⁴ „A pozsonyiak” – jelentkezik egy utalás a mentalitásra, a külső igazodási pontra. Ez még a kisváros majdhogynem falusi alkalmazkodási kényszerének erejére utal. A Schöpflin család az evangélikus iskola szászötven méteres átmérőjű körében laktak. S ugyanitt azt is megemlíti, hogy a városba (értsd: az óvárosba) bemenni akkoriban kalandszámba ment. (Ezt a helyet érdekes módon ma is leválasztja a szlovák fővárosról az

⁴ Kézirat, Sz. Á. birtokában.

azt a Grassalkovich-palota előtt futó autópálya.) A fiatal felnőtt, a teológushallgató is ebbe a körbe volt zárva, ahogyan egyik – meggyőződésem, hogy önéletrajzi – regényében, az 1922-ben megjelent *Mossóczy Pál szép nyarában* topográfiai pontossággal leírja a teológia és lakóhelye világát és annak kíváncsiságban kifejeződő szigorú morálját. A keskeny Apáca-pálya utca egyik ablakában folyton-folyvást ott „inspekciózott” két „hervadásnak indult fiatalság”, akiknek „állandó figyelmének tárgya [...] az utca erkölcsének ellenőrzése volt” (SCHÖPFLIN 1922; 4–5). Ugyanitt azt is olvashatjuk, hogy a teológiai akadémia egyik közelben lakó hallgatójaként a szünidőben is bejárt az épületbe, ahol a pedellus kikészítette számára az előző napi lapokat, a *Pesti Hírlapot* és a *Budapesti Hírlapot*. A regénybeli fiatal *úr* figyelmét Mikszáth Kálmán országgyűlési tudósításai, Kaas Ivor vezércikkei és Herczeg Ferenc tárcái kötötték le. Mossóczy–Schöpflin tehát elevenen érdeklődött a sajtó iránt, naponta olvasta is azt. Nem volt tehát érdeklődési előzmény nélkül, hogy teológushallgató korában a város újságjához, a négyoldalas, liberális *Nyugatmagyarországi Híradóhoz* került.

Néhány közvetett, a szó szoros értelmében *regényes* adatunk van még Schöpflin Aladár pozsonyi éveit illetően. Első regénye is – *A pirosruhás nő* (1921) – és az imént már idézett *Mossóczy Pál szép nyara* (1922) – Pozsonyban és környékén játszódik. Az első regény szereplői érett felnőttek, a tehetségben való kételkedés, a kitörni akarás és a kisvárosi bezárttság, a konvenciók jelentette rabság a regény (egyik) témája. *A pirosruhás nő* művészregény. A férfi főszereplő, a festő, elképzelhetően igazi nagy tehetség, de mindenképpen több mint rajztanár. A regény tétje, van-e bátorsága, ereje a festőnek visszajutni tanulmányai helyszínére, a fővárosba, hogy a művészeti életben kipróbálja magát. *A Sturm und Drang* zseniszemléletéből is eredeztethetően már birtokolja a művészt magasabb rendűnek tetelező ábrázolást, de a szabadságért és a valódi művészi közegben való helytállásért való küzdelemnél nem jut tovább a regény. Goethe *Wilhelm Meister*ének kisvárosi-dzsentrí szintre lefokozott küzdelmét látjuk, a teljes személyiség kiművelése és a polgári társadalom világa közötti összhang létrehozása a tét. De felidézhetjük a Schöpflint feltételezhetően ihlető művek közül Gottfried Keller *Zöld Henrikjének* történetét is. Két változata van Keller regényének. Az elsőben a művészi sors és a gyakorlati élet élesen, drámaian szembekerül. A második változatban azonban hőstét olyan érett belátáshoz vezet az író, hogy az alkotónak készülő hős lemond művészi törekvéseiről, és felszabadultan vállalja a tartalmas, tevékeny civil világba való beilleszkedést. Schöpflin egy romantikus zárlatot választ: a festő és a kötet címadó múzsája együtt indulnak a fővárosba, s az elhagyott

feleség is boldogságot talál temperált vérmérsékletű, a kész viselkedési kódexet elfogadó egykori udvarlója mellett. Valljuk meg, irodalmiatlanul életszerű a megbolygatott rend, egyensúly újra beállásával záruló regény. A képkivágot egy izgalmas ponton elhomályosul és eltűnik, nem tudjuk meg, hogy a kisvárosi rajztanár a fővárosba érve helytáll-e. Ezt Schöpflin regénye fogyatéknak is tekinthetjük.

Schöpflin Aladár regénybeli szimbólumai jól jelzik a lemaradás, a kimaradás, a bezárkózás érzését, megfigyelései élesek. Míg a kisvárosi (pozsonyi) kávéház neve *Pannónia*, a fővárosi folyóirat neve *Európa*. Nincs itt olyan erős szimbolika, mint Babits évekkel későbbi regényében, a *Halálfiái*ban – Schöpflin regénye eleve jóval kisebb igényű –, amelynek címét egyik kortárs kritikusa az Adytól ismert „magyar haláltó” képével társítja (D[ÓCZY] 1927). A *Pannónia* nem *Viharmadár*, *A pirosruhás nő* tablója egy vázlatrajz a *Halálfiái*hoz képest. Egy másik kritikus is „funerátori” hangot emleget a *Halálfiái* címmel kapcsolatban (IGNOTUS 1927a; 312–316, IGNOTUS 1927b; 550–551). A Schöpflin-regény címe azt a nőt „nevezi meg”, aki kirángathatja és elrepítheti a rajztanárt a visszahúzó közegeből. A könyv festészeti leírásai a Szinyei Merse Pál képviselte *plein air* festészetet idézik, ami szintén a bezártság ellentéte.⁵

A rajztanár sorsában Schöpflin saját élete elevenedik meg, anyja életének feláldozása, a napi küzdelemben tönkrement úri származás kultúrájára tétetik egy mellékes hangsúly (Greguss-rokonság), a lelki finomságot leplező proletár-sor (SCHÖPFLIN 1921; 29). Az anya ideálja, hogy a rokonok és stipendiumok révén rajztanárrá lett fiával karonfogva sétáljon a promenádon, kárpoztást kapjon az áldozatért, és diadalt arasson mások előtt. A figyelő elvált nő, feleségének másod-unokatestvére felelészti a vágyat a főváros után, a mások által csak „veszekedett modern áramlat”-nak mondott teremtés iránt. Csakhogy Budapest innen, az anyai perspektívából „a bűn, a romlottóság, a család zsidó-fészke, a fővárosi lét züllött, nyomorgó bohémséget jelent, az ágynemű eladását a zsidónak, lányokkal és egyéb grizettekkel hancúroznak a festők, miközben muzikus cigányok húzzák”.⁶ A konvenciót a „tömérdek sok példányban meglévő lények közé tartozó” feleség képviseli, aki „környezete, kasztja ítéletét vallotta,

⁵ KENYERES 2004; 283–292: Kenyeres a festő mesterét Szinyei Merse Pállal azonosítja. SCHILLER 2009; 263–270: Schiller Erzsébet megnevezi azokat a nagybányaiakhoz, illetve a Nyolcakhöz fűződő képeket, amelyekkel kapcsolatba hozható Schöpflin regénye (Vaszary János: *Séta a parkban*; Ferenczy Károly: *Festő és modell az erdőben*; Czigány Dezső: *Fehérruhás lány*; Nagy Oszkár: *Napsütésben a domboldalon*).

⁶ SCHÖPFLIN 1921; 31.

a készen kapott gondolati kliséket”.⁷ Ilyen közhelyszólamok jönnek tőle is, minthogy Budapest „lármás és cifra”, a kávéházakban „henteregnek”, „pénzes zsidó-asszonyoknak kell hízelegni”. A Pannónia Kávéházban ülnek a város(ka) lakói, „erős a felekezeti különválás”, amit csak fokoz, hogy a keresztények asztalánál alig volt nő”.⁸ A pozsonyi lemondást, kisszerűséget jellemző mondatokból szemelgetünk továbbra is: „öntudatlanul arra gondoltak, mivel lehetne a fiú örömét elrontani”; a kávéház lakói „félemberek, belül pudvásak”; szívesen hurcolják körbe „anekdota alakjában valaki mondatát a városon”.⁹ (Nem tudunk nem gondolni Kosztolányi két évvel később közreadott *Pacsirtájának* jellemzéseire, azokra a Schöpflinnél jóval inkább belülről ábrázolt, de ugyancsak félbemaradt sárszegi egzisztenciákra, akikkel „szabadsága” alatt a Vajkay házaspár találkozik, s ahol „az értelmiség egyetlen szórakozása az volt, hogy akár érkezett valakije, akár nem, kísértelt a vonat elé, hogy szemügyre vegye az utasokat, beleringassa magát pár percig a nagyvárosi élet incselgő káprázatába” (KOSZTOLÁNYI 1971; 156). S ennek az inverzére, a budapestiek viszonyára a későbbi Déli pályaudvar helyén álló indóházhoz: „Jancsi kikísérte őket a pályaudvarra, mert Vízycék, noha már huszonöt éve Pesten laktak, sokat adtak az ilyen rokon szertartásosságokra: lélekben vidékiek maradtak.” A „megdöcönő”, azaz induló vonatot „meglengetett” zsebkendő kíséri.¹⁰

A regény-topográfia minden esetben bizonyíthatóan valóságos, saját és rendkívül jól érzékített. Schöpflin regényének „átlagemberei” önfelmentő módon megideologizálják a kisvárosban maradást: „manapság Pesten csak a zsidó érvényesül”; a művészt a szabadkőművessel társítják, s a festő anyja a művészlét felemlegetésekor a züllött, nyomorgó bohémot látja maga előtt, a társadalmi degradáltságot, a léha szélhámoságot, a didergést emlegeti, meg hogy az ilyenek eladják az ágyneműt a zsidónak, modellekkel és egyéb grizettekkal hancúroznak.¹¹ A nő társadalmi szerepe a családra korlátozódik, noha „fülledt lelkükben sistergett a tehetetlen bujaság. Felizgatódtak egymás trágár szavaitól”, írja Schöpflin az igazán kiegyensúlyozottnak látszó kisvárosi asszonyokról. Nagy belső ellentétekre figyelmeztet Schöpflin, de persze már érett fejjel, a 20-as évek elejéről, és a fővárosból. Közel hasonló, a vidék életébe műveltséget, új kultúrát és életet hozni akaró, de pletykák hálójába kerülő, könnyen küzdő nő sorsát írta

⁷ SCHÖPFLIN 1921; 44.

⁸ SCHÖPFLIN 1921; 48.

⁹ SCHÖPFLIN 1921; 52, 56.

¹⁰ A jelenet jól mutatja, hogy az utazás: esemény (KOSZTOLÁNYI 2010; 339, 341).

¹¹ SCHÖPFLIN 1921; 57, 127, 131. Az idézetek sora vég nélkül folytatható lenne.

meg Sinclair Lewis 1920-ban *Fő utca* című regényében, mely 1930-ban Schöpflin Aladár fordításában jelent meg.¹² (Mára jószerével ez az egyetlen Schöpflin Aladár-átültetés, amelyet nem fordítottak újra, amely új kiadásokban megjelenik.) Schöpflin munkásságában önálló, eddig ki nem bontott fejezetet alkothatnak a nőírókról („asszonyírásokról”) való kritikai megszólalásai.

De lépünk vissza az időrend keretébe. Schöpflin egyetemi városa és életének mindvégig színtere, a Pozsonynál tízszerre nagyobb Budapest maga is új volt. Elég, ha megnézünk néhány egykorú vagy alig korábbi képet (metszetet, térképet) a városról.¹³ Határai a mainál jóval kisebb lakott területet rajzoltak ki. Az 1800-as évek elején Buda, Óbuda és Pest együtt 54 000 főt számlált. A 19. század közepén készült metszetek a Duna partján fürdőző, annak vizéből ivó állatokat mutatnak. Az 1873-as főváros-egyesítés után kezdték kikövezni a rakpartokat. 1890-ban 492 000 lakója van már Budapestnek, azaz igencsak rövid idő alatt tízszeresére nőtt a város. Egy másik statisztika szerint 1900-ban Budapesten 733 000-en laktak, Budapest ezzel a 8. legnagyobb város Európában (LUKACS 1991; 82–83). Nagyobb, mint Madrid, Hamburg, Nápoly, Brüsszel, Lisszabon és Amszterdam. A baj csak az volt és maradt a főváros méretével, hogy hatszor-hétszer nagyobb, mint a sorrendben következő második legnagyobb magyar város, Szeged. Magyarország – mindmáig – vízfejű ország, szemben a fejedelemségekből, tartományokból összenőtt országokkal, amelyek arányos városhálózattal rendelkeznek. 1906-ban egy évben összesen 160 milliós példányszámban jelennek meg sajtótermékek Budapesten, a napilapok terjedelme meghaladta a napi kétszáz, a hétvégi a négyszáz oldalt, azaz egy ember számára áttekinthetetlené vált a tel-

¹² A könyv hatalmas siker volt az Egyesült Államokban, fél év alatt 180 000 példányban fogyott el, néhány év alatt kétmillióra nőtt az eladott kötetek száma. A Franklin kiadásában magyarul megjelenő kötet is hamarosan húszezer példányt mondhatott magáénak.

¹³ A *Vasárnapi Ujság* is gyakran foglalkozott a városkép változásával, az illusztrációk forrása a Fővárosi Múzeum képanyaga volt. Lásd még MATTYASOVSKY Péter (összeáll.) (1987): *Pest-budai városképek 1800–1870*. Előszó SEENGER Ervin. Budapest, Kiscelli Múzeum; *Régi térképek Pest-Budáról és környékéről*. Budapest, BTM Sokszorosító, 1981; L. Beschtein: *Die Donau-Reise und ihre schönsten Ansichten (Hildburghausen 1841)*. Készítette: L. Rohbock. Lauffer és Stolp bizományában Pesten. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. Petrich András és Richter Antal után Artaria kiadása. Reprodukálva: PATAKY Dénes (1951): *A magyar rézmetszés története*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 384; *Budapester Bilder. Strassen und Menschen 1700–1945*. Kiállítás a Wiener Belvederében. Budapest, 1976.

jesség. A lélekszámra és a sajtóra vonatkozó statisztikák bármennyire különböznek egymástól, a nagyságrendi, azaz legkevesebb tízszeres különbséget nem cáfolják (BUZINKAY 1999; 285–294). Ekkoriban, az 1900-as évek elején tör új erővel elő a Fővárosi Múzeum létrehozásának gondolata. A *Vasárnapi Ujság* 52. évfolyama, az 1905-ös esztendő első száma a címlapon hozza – és éppen Schöpflintől – a beszámolót, hogyan fog tovább fejlődni a Stefánia úton (a ma az Olaf Palme sétányon még mindig álló) pavilon, amely 1885-ben a Múcsarnok nevet kapta, s amely az ezredévi kiállításon is szerepet kapott, s amely a fővárosra vonatkozó anyagok gyűjtőhelye. A kevéssé személyes ismertető bekezdések után az utolsó mondat nagyon is jellemző Schöpflinre: „Hogy a mai nagyon különböző elemekből összekerült, különböző vidékekről származó fővárosi lakosság igazi fővárosi polgársággá fejlődjék, ebben a munkában meglesz a maga része a Fővárosi Múzeumnak is.”

Az esszé néhány lényeges tételét – igen hevenyészve – foglalom most össze. Az első észrevétele, hogy a kultúrélet első eleme az önmagában való meghasonlás, az ember egyszerre tudja szeretni és gyűlölni a helyet, ahol van, az életet, amit él. A város a fejlődés kérélnhetetlen rendje. „[M]ire elértük a XIX. század fordulóját, már a városok adták meg a Nyugat nagy nemzetének jellegét.” A város a nemzeti haladás, a nemzeti nagyság gyűjtőlencséje. „A magyarnak nem volt városa”, az „egy Debrecenben alakult csak ki valamelyes városi élet”. Az idegen „test” igen hamar felszívódott a nemzettestben – utal Schöpflin arra, hogy a városban a német polgárság két nemzedéken belül magyar lett. (A zsidóság asszimilációja semmilyen formában nem említettik a szövegben.) Megállapítja Schöpflin, hogy a magyarság mind nagyobb tömegei vonultak be a városba. „Az egykori falusi nemesnek a fia, akinek a gazdasága elpusztult, a városban élnek lateiner életet, a falusi magyar csizmadia utódja a városban finom cipőt varr s a parasztpák ivadéka gyári gép mellett dolgozik, lokomotívot vagy villamos kocsit vezet, leveleket kézbesít. [...] Ma még érezzük a falusi eredet bélyegét önmagunkon, faluról jöttöken.” Az átmenet egyben generációs ellentét is, a falusi étellel való közösséget kéri számon az apák fiaikon, s megállapítja Schöpflin, hogy minden nevelés alapján véve nem is más, mint az apák saját gondolkodásmódjának, ízlésének átplántálása az ifjakra. Idegen marad számára, ha „a fia a maga új eszméihez új formákat, új nyelvet keres”. Két eltérő elvárás mutatkozik a költőkkel szemben is, a költő daloljon falusi életéről és, azaz helyesebb vagylagosan fogalmazni, fejezze-e ki a nagyvárosi élményt. De ha ez utóbbit teszi, úgy elfordul a nemzeti szellemtől. De a nemzeti jelleg változása olyan szubtilis jellegű, hogy

hajszállhasogatásszámba megy beszélni róla, figyelmeztet Schöpflin. Ám ha előjön a hasonlítgatás, az általában a városiak rovására történik. Megingathatatlan alaptézisében: a városban az ember egy más – éspedig magasabb kultúrfokra kerül. Az, hogy ez egy bátor mondat volt, önmagában nem mutatkozik meg, mert nem mutatja meg, milyen kinyilatkoztatásokkal állt szemben. A századelőt nap mint nap foglalkoztatta a „modern” városi élet. 1901-ben Tisza István fiatal reformátusok előtt mondott beszédet, s kiemelte, hogy „[a] régi szervezet szétbomlott... az életviszonyok szédítő gyorsasággal alakulnak át, többet dolgozunk, többet küzdünk, többet élvezünk és többet szenvedünk, mint apáink”.¹⁴ (Nem volt véletlen, hogy 1911-ben az irodalmi modernség és Ady ellen fellépő Tisza a Rusticus álnevet választja magának.) Vagy idézhetünk két másik, egymásra reflektáló ellenfelet, a nagy hatású Bartha Miklóst és Réz Mihályt. „...ez a Budapest... nem a magyar nemzet fővárosa, hanem egy nemzetközi Sodoma” – írta Bartha a *Magyarország* vezércikkében 1904-ben.¹⁵ A tőle kevésbé élesen fogalmazó Réz Mihály elhatárolódik Barthának a Pest bojkottjára vonatkozó felhívásától, de egyensúlytalannak látja a főváros ajnázását, mert „e dicsőség még csak félszázados, a nemzet pedig ezeréves... Nem akarom én a nemzetből kizárni fővárosunk idegen eredetű és vallású osztályait, csak konstatom, hogy ezek kultúrájukban máig idegenek”.¹⁶ (Az antiszemita utalásra itt nem térünk ki, noha több szempontból is vezető szálnak nevezhetjük. Schöpflinnek az asszimilációról való nézeteinél tárgyaljuk, mert *A város* egyetlen mondatával nem utal erre a vonatkozásra.)

Amikor Schöpflin ezt a *Nyugat*-ba belépőt biztosító esszéjét írta, a *Vasárnapi Ujságnál* dolgozott. A *Vasárnapi Ujság* egy patinás klasszicista belvárosi épületben készül, az Egyetem utcában¹⁷, ott van Schöpflin valódi munkatere, legendás hosszúkás szobája, átellenben pedig az irodalmi élet egyik központját jelentő nyüzsgő „gyűlde”, azaz újmódi, bár historizáló eklektikával ékített és berendezett kávéház, a Centrál. Két világ ütközéspontja a valóságban. A köztes pozíciót konzervativizmus és modernség között egy ekkori levele is jelzi, amit Juhász Gyulának írt. „A mi szegény lapunkat nagyon sokan félreismerik; igaz, hogy volt idő, amikor jobban belemerült a vaskalaposságba, de ma – meggyőződésem szerint – nagy és

¹⁴ Idézi VERMES 2001; 184.

¹⁵ BARTHA 1904; 1.

¹⁶ RÉZ 1904; 608. Az idézettek körül komolyabb polémia is zajlott, jelzésértékük miatt idéztük csupán.

¹⁷ A Franklin-társulat leszármazástáblája. In RÉVAY-SCHÖPFLIN 1938.

szép hivatása van: az átlagos magyar intelligenciát megnyerni a modern kulturális törekvéseknek” (SCHÖPFLIN 2004; 24). S ugyanekkor, mindössze két hónap múltán írja meg Ady Endrének, milyen légüres térben érzi magát két világ határán: „Nagy diputákat állottam, vén butákkal és ifjú irigyekkel, akik jöttek hozzám Ön mellett foglalt álláspontomon csodálkozásukat kifejezni, az Ön egyénisége és tehetsége által keltett nyugtalanságukat elárulni, Ön ellen áskálódni.” És panaszkodik is Adynak, hogy bár hívják, még senkit nem látott a neki „izengető” nyugatosok közül, de témája sincs, amit megírjon nekik (SCHÖPFLIN 2004; 25–26).

Nem árt itt értelmezni a *Vasárnapi Ujság* változásában is állandó *fejlécét*. Részletekbe menően kidolgozott rajz, az oldal tetején végigfutó széles csík. Középen trónol Hungária, az országot jelképező nőalak, kezében az ikonográfia szerint megszokott címerpajzs és egy szalagon a hetilap címe. Tőle balra és jobbra két vidéki zsánerkép, nagyon hasonlítanak egymásra, csak éppen a társadalmi különbséget tükrözik. Az egyik képen egyszerű asztal mögött olvasó *gazda*, előtte egyszerű üvegben bor, a ház tetején gólyafészek. A másik képen olvasó *kisnemes* támlás karosszékben, asztalán terítő, előtte kancsóban az innivaló, a ház tetején faragott galambdúc. Hungária mögött a teret növényzet és romantikus várrom tölti ki. A főváros megszületése után a háttérben megjelennek a város azonosítható jelképei, a Duna, a Lánchíd, a kéttornyú templomok, három- és már négyemeletes házak a folyóparton. De a két főalakban a *vidékiesség* jelzése – a vidéki vagy vidékről a városba származott célközönség – annak ellenére változatlan, hogy a kiadó *modern gazdasági-szervezeti* formában, részvénytársaságként működik, hatalmas székházat épít. Sőt, Schöpflin odakerülésekor 1898-ban, s onnantól fogva *végig*, az 1921-es megszűnésig, az a grafikai szépségében a korábbi, induló változathoz képest erősen „rontott” vidéket jelző rajz jelent meg, bögatyás (!) (mű)parasztot ábrázol, aki gyertyavilág mellett olvas és egy módos gazdát vagy kisnemest, aki függő petróleumlámpa mellett ülve mélyed a lapba. Mindketten kapnak egy-egy feleséget (a kisnemes egy lábatlankodó gyereket is). Mindkét asszony *passzív*, az olvasásban nem vesznek részt. (Nézzünk át ismét a túloldalra, az Egyetem utca 4. szám felől az Egyetem utca 1., a Centrál felé. Az asztalnál ekkor már ott ül Kafka Margit.)

A falu, a vidék a fejléc előterében marad, noha a főváros már valóságos, el nem tagadható, de csak a háttérben lapul, előre nem kerül, csak helykitöltő a két vidéki életkép mögött. S ez meglepő. Igaz, hogy a *Vasárnapi Ujság* „az »alsó középrend« tagjai közül, azaz a nemesség alsó és a paraszt-ság felső rétegéből, továbbá a szerényebb helyzetű értelmiségiek és az ipa-

rosság köréből” számított olvasóközönségre, azaz elsősorban a vidéki publikum számára indult. S a folytatás sem alakult másképp: a *Vasárnapi Ujság* olvasóközönsége a századfordulón és az azt követő években – Schöpflin tapasztalata szerint – nagyjából hasonló volt a *Budapesti Hírlap*éval: a vidéki intelligencia és a köztisztviselő középosztály olvasta (VÁMOS 1942; 9).¹⁸

Schöpflin a város, a nagyváros *mellett* tett hitet. És bármennyire szeretnénk elkerülni a megkésettség bizonyos szempontból mindig leegyszerűsítő narratíváját, *tényszerűen* meg kell állapítanunk, hogy amikor Schöpflin a városiasság mellett tesz hitet, Georg Simmel már öt éve, 1903-ban megjelenteti *A nagyváros és a szellemi élet* című tanulmányát. Ez a tereket ugyancsak absztraháló, elméleti írás viszont a *kritikai* attitűdre épít, s ahogyan egyik értelmezője jellemzi, „egy antipátia történeteként” írható le. „A modern élet legmélyebb problémái az egyénnek abból az igényéből fakadnak, hogy létezése önállóságát és egyediségét megóvja a társadalommal, a történelmi örökséggel, az élet külsődleges kultúrájával és technikájával szemben” – írja Simmel (SIMMEL 1973; 543). A város védekezésére készítet, a létezést a pénz, a pontosság uralják (ez utóbbi a zsebórák általános elterjedésével jár), egy még külsődlegesebb szempont is megjelenik, a távolságok nagysága, és mindennek az idegi lecsapódása, a szentvelenség, formális szempontból a tartózkodás. Nem vagyunk persze messze attól, amit Schöpflin mondott, hogy „a kultúrélet első alapeleme: az önmagában való meghasonlás”.

Akár táblázatba is foglalhatók a Simmel által feltárt ellentétpárok, a billegő libikóka súlyai, amelyek egyszer az urbánus, másszor a tradicionális életformák felé billentik az egyensúlyt (JAZBINSEK). A végső mérleg egy újfajta társadalmi fejlődési fokozat, amelyet el kell fogadni, de ami ellen védekezni kell. A hagyományos életforma a kis érintkezési körök metaforájával, az urbánus életforma a hosszú láncok képével írható le. Az erendő vidéki körülmények között erős a természettel vívott harc, a városi létet az emberért vívott küzdelem jellemzi. A létrehozott produktumok a hagyományos közegben a használhatóság szerint méretnek meg, a városban az emberek termékekkel, sőt inkább ipari végtermékekkel kerülnek kapcsolatba. A vidéki létformát a kevés, de ismerős embertől való függés jellemzi gazdasági értelemben is, a nagyobb lakóközösségi életforma esetén az emberek sok ismeretlentől függnek, de a semleges viszony mégis

¹⁸ A Budapesti Hírlap olvasóközönségét a Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor-féle *A magyar sajtó története* (Budapest, MŰOSZ [é. n.]) – forrás megjelölése nélkül – 1890-ben 28,8 ezerre, 1906-ban 54 ezerre, 1910-ben 65 ezerre teszi.

kiszámítható, noha átfordulhat könyörtelenségbe is, szemben a vidékiséggel pozitívumával, ami a kiszámítható játékeretet jelenti, igaz, akár önkénnyel társulva. A falu vagy bármely annál nagyobb, de összességében kis közösség elvárja a csoportnormához való igazodást, szemben a várossal, ahol az alkalmazkodás a formális menetrendekhez igazodik, s elvárja például a pontosságot. A vidékiesség tartós és gyakori találkozásokat hoz létre a közösségekben, amely ennek okán erős részvétet is ki tud fejezni. Ennek ellentéte a városi rövid és célorientált találkozás, a velejáró rezerváltság kialakulásával. A szociális kontroll és az individuális szabadság ugyanilyen módon megfeleltethető a kétféle életformának. A nyugodtabb létezés jelzői a meghitt otthonosság, az egyenletesség és az állandóság, a városi zaklatottságnak része a sebesség, az iram, az állandó úton-lét. A két ellentétes életformában a stabil karakterek állnak szemben a szerepjátékok rugalmas változtatásával, a provincializmus léte, de legalábbis veszélye, a sokféle értelmezéssel körülírt kozmopolitizmussal.¹⁹

Igyekezünk bizonyítani, hogy Schöpflin esszéjének, *A városnak* nagyon is komoly, többlépcsős tapasztalati fedezete, elsődleges életélményháttere volt, röviden szólva, nagyon is tudta, miről szól a városba kerülés, s azt is, hogy ennek milyen fokozatai vannak. S ezt a személyes érzetet az elé kerülő könyvek is nagyban erősítették. Csak azért, hogy jobban lássuk a kontrasztot, s azt, hogy a felismerés csak fokról fokra alakult ki Schöpflin Aladárban, idézünk egy irodalomtörténeti jelentőségű kritikájából, egy olyanból, ami komoly tévedést revelál. A századelő rendbontó, leginkább szubverzív költőjének, Ady Endrének második kötetéről, a *Még egyszer* című füzetéről van szó. A kritikus leíró jellemzése pontos, az ez egyszer kivételesen preskriptív, elváró következtetés az érdekes. Azt írja Schöpflin, hogy Ady „világa nem csöndes, szelíd mosolygó ábrándvilág, lelke mintha örökös lidércnyomás alatt állana. Fájdalma metsző kín, tehetetlen vergődés, mely visszas képzetekkel tölti el agyát, megbénítja akarateréjét, sivár öngúnyba fojtja lelkesedését, az ideálok helyett torzképeket fest képzelete elé. Az önmagával küszködő, kínosan forrongó ifjú ideges belső küzdelme ez, melyet a saját egyéni világnézet kialakulásáért folytat. Az a jelentékeny intelligencia, melyről a versek sok helye tanúskodik, tehetségének számos fellobbanása, azt a reményt keltik, hogy a szerző győztesen fog kikerülni a belső harcból s el fog érkezni számára is a harmonikus művészi alkotás ideje” (SCHÖPFLIN 1903; 835–836). Reményről beszél Schöpflin, s ez azt jelzi, őt magát is felzaklatták a versek, s

tulajdonképpen ő az, aki nem tud megbékélni az ideges belső küzdelemmel. Öt évre vagyunk *A város* már többször ismételt tételétől, a meghasonlás megértésétől, elfogadásától.

Melyek voltak azok a könyvek, amelyek egykorúan bizonyíthatóan hatottak Schöpflin Aladár társadalomszemléletére és irodalomértésére, amelyek *A város* megírására ösztönözték, és amelyek a történeti folyamatot illetően legvilágosabban és legerősebben *A magyar irodalom története a XX. században* (1937) című könyvében tükröződtek vissza? Jól ismerte Makai Emil egykoron ünnepeit, de már a 30-as évekre el is feledett, mert kötetbe sem gyűjtött munkásságát, hivatkozik is rá irodalomtörténetében. Heltai Jenő városi poézisét, a jól élő, bohém, de mindig okosságot is mutató pesti fiatalember világát. (Nem mellesleg az első volt, aki Párizs felé fordult, és megemelte a sanzonok rangját.) 1901-ben jelent meg Molnár Ferenc *Az éhes város* című regénye, melynek a pénzszerzés áll a középpontjában, a pénz a modernizációs terveknek éppúgy eszköze, mint a léhaság kiélésének. A látszólag kisebb igényű ifjúsági regényben, *A Pál utcai fiúkban* (1907) is észreveszi Schöpflin a társadalmi változást, jelezve, hogy a kritikus tudomással van a városi lét veszteségeivel is: „Fiatal íróink között a fővárosi életnek legalaposabb ismerője, Molnár Ferenc ifjúsági regényt írt a pesti diákról, vagyis jobban mondva a pesti fiúról. Mert a fővárosi gyerek nem él tulajdonképpeni diák-életet, az iskolával és tanulótársai egyetemével nem lép oly szoros, élete legfőbb vonatkozását szabályozó viszonyba, mint pl. a debreceni vagy pápai kollégiumi diák. [...] De még jobban megkülönbözteti a pesti diákot a vidékitől a szabad természethez való viszonya. A gyermek teste, lelke megkívánja a szabadban való játékot, erős mozgást; a falusi, kisvárosi gyerekek e célra rendelkezésére áll erdő, mező, a pesti gyerekek azonban nem marad egyéb, mint a gránit-kockás utca, a Múzeum-kert, legjobb esetben egy nagyobb üres telek: a grund. S akik a vidék szabad, erős levegőjében nőttünk fel, szinte fájó szívvel nézzük, mekkora kincs a pesti gyerekeknek egy ilyen komor tűzfalak közé ékelt telek, ahol legalább labdázhatnak egyet. Egy ilyen telek körüli harc a Molnár regényének tárgya. [...] Másik nagy érdekessége a milió: a nagyvárosi élet, a melyben minden szabad mozgást korlátoznak a házak falai, az utca kövezete, a társadalom és állam berendezkedése, melyben minden darabka gyp mellett ott áll a mogorva őr, de a gyerek akárhogy is, mégis megtalálja a maga érvényesülését. Az az élet, amelyet él, szántalmas, minduntalan szögletekbe ütköző, csenevész élet a vidéki gyerekéhez képest, de mégis csak élet. Körülötte minden arra törekszik, hogy elkülönözze a természettől, amely éltető eleme, ő pedig úgy segít magán, hogy végtelen rónává

avatja az üres telket, bevehetetlen várrá a farakást, szabad természetűt a városi utcát” (SCHÖPFLIN 1907; 304). Hosszan idéztünk a Molnár-kritikából, mert van még egy érdekessége. Schöpflin Aladár – leveleinek keltezése, a hagyatékban fennmaradt borítékok tanúsítják – ekkor a Rákos [ma Hőgyes Endre] utca 2. szám alatt volt. Nemeccsekék a regényben szemben, a Rákos u. 3. szám alatt laktak. A regény világa Schöpflin Aladár hétköznapjainak tere volt.

Ugyancsak 1901-ben jelent meg Kóbor Tamás *Budapestje*, ez a prostitúciót is megelevenítő, azonban összességében „a magyar főváros egyetem biográfiájának” mondott regénye (S. Á. 1901; 61–62), 1904-ben az Andrássy út és környékének átépülésén is elgondolkodó *Aszfaltja*. Előtte volt még ekkor Kóbor a fővárost és azon belül is a zsidó belvárost tematizáló nagyregényeinek, a saját gyerekkorából merítő *Ki a gettóból* (1911), a *Hamupipőke őnagysága* (1911) című jelentős műveknek. Friss élménye lehetett Schöpflinnek Ady új kötetének, a *Vér és aranynak* a képe, az „emberszerű gigászi vadon”.

Bőven szólt már könyv, vers és próza egyaránt Budapestről, a java azonban ezután következett. A fővárosnak és életének nagy és jeles témává avatása a 20-as években teljesedett ki. Krúdy Gyula és Szép Ernő munkái a referenciális valóságig lebonthatóan „ülnek”. Babits, aki 1911-ben költözött Újpestre, 1923-ban adott számot a *Kártyavár* című regényében erről a korántsem rokonszenves ihlető környezetről.²⁰ Elég néhány fordulat idézése, hogy a kényelmes vidéki otthonnal szemben milyen fordulatokkal idézi meg a regénybeli járásbíró új lakhelyét: „figyelő szemek” és „vicsorgó fogak” kísérik és fenyegetik a „kígyófészek” lakóját, a település előljáróját sem polgármesternek, hanem „boszorkánymesternek” nevezi Babits (BÁBITS 1982; 138–141, 143). A regény a karneváli természetet mutatja be, az emberek bábjátékfigurákká stilizálódnak, misztériumjáték elevenedik meg (s ekként a regény mintegy az expresszionizmus egyik irodalmi előfutára nálunk – de ezt még nem a kortársak veszik benne észre, csak évtizedek múltán a monográfus, Rába György). 1916-ban már megjelentek a regény első fejezetei, ám Ignó szerint Újpest felháborodása is közbejárt a folytatás megszakításában. A regény első kritikusa éppen Schöpflin Aladár volt (SCHÖPFLIN 1924; 509–510). A kritikus – aki különben délutánok és esték sorát töltötte Babitscsal, amikor az a regényt írta – a személytelenséget emeli ki a regényből, s ezért a *Hiúságok vásárához* hasonlítja a munkát. Alcíme a Thackeray-regényből lett volna kölcsönözhető: „re-

gény hős nélkül”, mert a központi alak úgy járja be a körülötte lévő világot, hogy annak történéseire nincs hatással. S ezzel egy új típusát jeleníti meg a modern városnak, „egy irodalmilag nem tárgyalt típusát [...], a gyökértelen várost, amely máról holnapra épül fel a sívó homokon, egy nagyváros közvetlen közelében, amely elszívja tőle mindazt, ami egy városban szép és jó, és csak azt hagyja meg benne, ami sivár, üresség, nyers üzletieség és alacsony bűn” (SCHÖPFLIN 1926; 168–169).

Nem került hát ellentétbe magával Schöpflin Aladár. Az újpesti-újvárosi valóság egy a „jó” városon túli világ. Schöpflin nem billent semerre sem. Mert mindazon közben, hogy a város központi témája marad, hogy előszeretettel recenzeál a vidékiség–kisvárosiasság–főváros egymásba átjátszó világában játszódó könyveket, azok összes lelki velejáróit észrevéve, meglehetősen mértékletes, józan képet alakít ki „a városról”. A múlt század 20-as éveiben eljutott a percepció későbbi, nagyobb rálátást kínáló korszakának tárgyilagos elemzéséhez. Carl Schorske rekonstruálta a városnak háromféle, időben is egymásra következő fogalmi reprezentációját. Tekintették a várost az erény kifejeződésének, tekintették a bűn megtestesülésének, végül pedig olyanak, ami túl van jón és rosszon (SCHORSKE 1998; 37–56). Schöpflin Aladár, ha nem is írta mindezt körül szisztematikusan, de ezt a látószöveget érvényesítette.

Más kérdés, de nem lényegtelen, hogy a *Nyugat* első nemzedékének tagjai – miután tehetségüket kifutották, saját egzisztenciájukat biztosították, azzá lettek, akikké az irodalomtörténet panteonjában rögzült a helyük – a *budai vár* tövében kerestek és találtak otthont. *Babits Mihály* Szekszárd, Fogaras, a VIII. kerületi tisztviselőtelep és a Reviczky utca után az Attila úton és a Logodi utcában talált otthonra. *Kosztolányi Dezső* Szabadkáról indulva, a Ferenc körúton, az Üllői úton, a Baross utcán, a József körúton, az Újpest rakparton, a Fehérvári (ma Bartók Béla) úton át a Logodi utcával hegyes szögben érintkező Tábor utcában (ZEKE 2008; 7–40) lakott haláláig. *Schöpflin Aladár* pedig Manigáról Pozsony érintésével a Rákos (ma Hógyes Endre) utca, a Ráday utca, a Lónyay utca után a Nagysándor (ma Lovas) úton és az Attila úton élte érettebb alkotó éveit. Mindannyian megírták Budapestet, a metropoliszt, a közel milliós várost, de a maguk számára a kisvárost felidéző miliőt keresték és tartották lelki értelemben is otthonosnak, biztonságosnak.

Irodalom

- ÁGAI Adolf (PORZÓ) (1908): *Utazás Pestről Budapestre 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest
- BABITS Mihály (1982): *Kártyavár*. Szépirodalmi, Budapest
- BARTHA Miklós: *Magyarország*, 1904. szeptember 11. 1.
- BISZTRAY Gyula (1956): Babits fogarasi évei I–II. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 3, 300–310.
- BISZTRAY Gyula (1956): Babits fogarasi évei I–II. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 4, 431–446.
- BUZINKAY Géza (1999): A budapesti sajtónegyed kialakulása. *Tanulmányok Budapest múltjából*. 28. sz. (Urbanizáció a dualizmus korában: konferencia Budapest egyesítésének 125. évfordulója tiszteletére a BTM-ben), 285–294.
- D[ÓCZY] J[enő] (1927): Babits Mihály: Halálfiái. *Magyarország*, július 3.
- IGNOTUS (1927a): Jegyzet Babits regényéhez. *Nyugat*, 17. 312–316.
- IGNOTUS (1927b): (Cím nélküli válasz Tóth Aladár Új magyar szellem és a Halálfiái c. írására). *Nyugat*, 20, 550–551.
- JAZBINSEK, Dietmar: *Die Großstädte und das Geistesleben von Georg Simmel. Zur Geschichte einer Anthipatie. Schriftenreihe der Forschungsgruppe „Metropolenforschung“ des Forschungsschwerpunkts Technik–Arbeit–Umwelt am Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung*. Berlin, o. Z. (kézirat, Sz. Á. birtokában)
- KENYERES Zoltán (2004): Schöpflin Aladár: A pirosruhás nő = Uő: *Korok, pályák, művek. Válogatott tanulmányok*. Akadémiai, Budapest, 283–292.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1971): *Pacsirta*. Szépirodalmi, Budapest
- KOSZTOLÁNYI Dezső (2010): *Édes Anna. Kosztolányi Dezső Összes Művei*. Kalligram, Pozsony
- LUKACS, John (1991): *Budapest, 1900. A város és kultúrája*. Európa, Budapest
- RÁBA György (1983): *Babits Mihály*. Gondolat, Budapest
- RÉVAY József–SCHÖPFLIN Aladár (1938): *Egy könyvkiadó regénye*. Franklin Társulat, Budapest
- RÉZ Mihály (1904): A bojkottált Pest. *A Hét*, 608.
- S. Á. [Salgó Ernő] (1901): *A Hét*, 61–62.
- SCHILLER Erzsébet (2009): A kortárs képzőművészet megjelenési módjai a korai Nyugatban = Angyalosi Gergely – E. Csorba Csilla et al. (szerk.): *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 263–270.
- SCHORSKE, Carl E. (1998): The idea of the city in European thought: Voltaire to Spengler = *Thinking with History. Explorations in the Passage to Modernism*. Princeton – New Jersey, Princeton University Press, 37–56.
- SCHÖPFLIN Aladár: *Ahol gyermek voltam – Pozsony*. Nyomdai levonat, a szerző birtokában.

- SCHÖPFLIN Aladár (1903): Két versfüzet. Szegedy Miklós: Ifjú álmok (ismeretlen kiadói adatok); Ady Endre: Még egyszer. Nagyvárad, Láng Ny. *Vasárnapi Ujság*, 50. sz. 835–836.
- SCHÖPFLIN Aladár (1907): A Pál utcai fiúk. *Vasárnapi Ujság*, 15. sz., április 14., 304.
- SCHÖPFLIN Aladár (1908): A város. *Nyugat*, 7, 353–361.
- SCHÖPFLIN Aladár (1921): *A pirosruhás nő*. Franklin, Budapest, é. n. [1921] 29.
- SCHÖPFLIN Aladár (1922): *Mossóczy Pál szép nyara*. Franklin, Budapest, 4–5.
- SCHÖPFLIN Aladár (1924): Babits Mihály: Kártyavár. *Nyugat*, 7, 509–510.
- SCHÖPFLIN Aladár (1926): Das Kartenhaus. Babits Mihály regénye németül. *Nyugat*, 2, 168–169.
- SCHÖPFLIN Aladár (1935): Nyitrai emlék = *Nyitrai írók könyve*. Risnyovszky János könyvnyomdája, Nitra
- SCHÖPFLIN Aladár (2004): *Összegyűjtött levelei*. S. a. r. BALOGH Tamás. Pannónia könyvek, Pécs
- SIMMEL, Georg (1973): A nagyváros és a szellemi élet = Uő: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Összeállította és bevezette Somlai Péter. Gondolat, Budapest
- VÁAMOS Magda (1942): Beszélgetés a 70 éves Schöpflin Aladárral. *Magyar Nemzet*, október 6. 9.
- VERMES Gábor (2001): *Tisza István. Millenniumi magyar történelem – életrajzok*. Osiris, Budapest
- ZEKE Gyula (2008): Budapest! Itt éltem én! Kosztolányi Dezső Pesten és Budán. *Budapesti Negyed*, 61. sz., ősz, 7–40.